

depopulacijski prostori sr hrvatske

verica roknić

ivan lajić

republički zavod
za društveno
planiranje srh,
zagreb, jugoslavija

U periodu 1961—1981. od ukupno 113 općina SR Hrvatske čak je 61 općina (ili 54,0%) zahvaćena depopulacijskim procesima. Shodno smanjenju ukupnog stanovništva, smanjio se i udio depopulacijskih općina u ukupnom stanovništvu SR Hrvatske sa 39,4% u godini 1961. na samo 30,5% u 1981.

Najveći broj općina (38) zahvaćen je umjerenom depopulacijom što znači da je 36 općina bilježilo smanjenje stanovništva između 5%—20%. U 19 općina ukupno se stanovništvo smanjilo za više od 20%, uz drastične primjere smanjenja ukupnog stanovništva općina Visa (41,0%), Lastova (33,6%), Gračaca (32,5%) i Titove Korenice (29,0%). Od 10 zajednica općina SR Hrvatske jedna je potpuno depopulacijska (ZO Gospića). U ZO Karlovca samo općina Karlovac nije depopulacijska, a u ZO Bjelovara samo Koprivnica i Bjelovar. Najveći broj depopulacijskih općina u apsolutnom iznosu ima ZO Splita (12).

Osnovni razlog ovakvom kretanju ukupnog stanovništva jest mehaničko kretanje, tj. njegov negativni dio — migracija stanovništva formirala je depopulacijske prostore SR Hrvatske. Prirodni priraštaj, iako se u cijelom promatranom razdoblju postepeno smanjuje, u većini depopulacijskih općina ostaje pozitivan.

Ustanovljeno je pozitivno kretanje između depopulacijskih procesa i stupnja ekonomskog razvoja, jer su sve privredno nedovoljno razvijene općine u razdoblju 1961—1981. depopulacijske, odnosno od ukupno 19 depopulacijskih općina koje se već nalaze u poodmaklim fazama depopulacije, 15 su privredno nedovoljno razvijene općine.

primljeno prosinca 1983.

uvod

—> Postojeće društveno-ekonomske regionalne diferencijacije utjecale su, a i nadalje će utjecati, na nejednaku geografsku distribuciju stanovništva SR Hrvatske. Neravnomjerni društveno-ekonomski razvitak determinirao je kretanje i formiranje različitih demo-

grafskih struktura, koje se nalaze u procesu daljnje polarizacije i transformacije.

U složenim demografskim promjenama koje se zbivaju u populaciji SR Hrvatske kao najbitnije za proteklih dvadeset godina možemo izdvojiti: minimalni porast broja ukupnog stanovništva, osjetno smanjenje prirodnog priraštaja, intenzivne vanjske migracije na prijelazu šezdesetih u sedamdesete godine te nastavljanje unutrašnje redistribucije stanovništva u osnovnom modalitetu: egzodusna regija (poljoprivrednog) — imigracijski regionalni centri. Nakon produženog poslijeratnog kompenzacijskog razdoblja nepovoljni činioci demografskih kretanja uzrokovali su destabilizaciju na znatnom prostoru SR Hrvatske, koja se primarno odrazila u depopulaciji, a sve više u njezinu najdrastičnijem obliku i izumiranju stanovništva. U dosadašnjoj praksi nije se polagalo dovoljno pažnje interakciji društveno-ekonomskog i demografskog razvitka, tako da je ovaj nesklad jedan od bitnih uzroka pražnjenja depopulacijskih regija i determinanta migracijskih tokova. Potvrda polazne hipoteze da se prostori depopulacije poklapaju s teritorijem obuhvaćenim općinama SR Hrvatske statusom nerazvijenih, dokazuje da dosadašnja strategija društveno-ekonomskog napretka nije pronašla pravi oblik integralnog razvitka populacije i privrednih resursa.

Po sadašnjoj teritorijalno-političkoj podjeli od 113 općina čak je 61 zahvaćena procesima depopulacije, što znači da je na području 54% općina od popisa stanovništva iz 1961. do danas došlo do apsolutnog smanjenja stanovništva.

Osim toga, polazna je pretpostavka da su depopulacijski prostori u pravilu formirani pod utjecajem deruralizacije i deagrarizacije. Repulzivno-atraktivni faktori inicirali su poljoprivredne migracije u smjeru centara u čijoj su privrednoj strukturi dominirali izvanprimarna područja privrede, dok su ruralna gubila najvitalniju poljoprivrednu radnu snagu. Deformacije u biološkoj strukturi tih populacija vrlo su teške i dalekosežne, napose zbog toga što je deagrarizacija ireverzibilan proces, a mogućnost revitalizacije ponovnom agrarizacijom tek je teoretski moguć model.

Osnovni činitelj formiranja depopulacijskih tendencija jest negativno mehaničko kretanje stanovništva (emigracija) a tek parcijalno prirodni pad stanovništva. U dvadeset godina prosječni godišnji pad stanovništva depopulacijskih općina iznosio je 0,86% uz prosječni prirodni priraštaj od 3,3%, što znači da je presudnu depopulacijsku funkciju imao unutarnji ili vanjski emigraciji proces u kojem se u navedenom razdoblju našlo gotovo 1/3 cjelokupne populacije ovih općina.

Prevladavanje negativnih komponenata kretanja stanovništva polarizira prostore SR Hrvatske na više depopulacijskih tipova; nasuprot tome, pozitivne tendencije kretanja stanovništva formiraju područja rasta stanovništva (najčešće imigracijske tipove).

Kako depopulacija poprima sve teže oblike (izrazita depopulacija i izumiranje) neophodno je zaustaviti procese koji uvjetuju ovakvo stanje. Međutim, za neke prostore (jadranski otoci i brdsko-planinska područja) demografska perspektiva globalno je pesimistična, jer će nastavak prethodnih kretanja ova područja neminovno do-

vesti do faze izumiranja.

Heterogenost depopulacijskih prostora otežava formiranje jednog generalnog modela revitalizacije, a izostale pozitivne komponente kretanja stanovništva u većini depopulacijskih općina rječitio govore da na ovim predjelima nema dovoljno elemenata vlastite revitalizacije. Konkretno mjere populacijske politike prvenstveno su implicitne, jer samo jednim dijelom mogu imati isključivo demografski karakter, dok u pravilu prožimaju ekonomske i socijalne sfere života depopulacijskih općina.

Zbog iscrpljenosti emigracijskog kontingenta migracije jenjavaju, ali ostaju njezine negativne posljedice, koje produbljuju depopulacijske tendencije (prirodni pad stanovništva, senilizacija, smanjenje predaktivnog stanovništva itd.) Stoga je jedina efikasna, a možda i neminovna mjera zaustavljanja tendencije izumiranja populacije, djelotvorna imigracijska politika (uz istovremenu pronatalističku politiku) koju jedino mogu potaknuti programi ekspanzivne razvojne politike.

1. ukupno kretanje stanovništva depopulacijskih općina

Pod »depopulacijskom općinom« podrazumijevaju se općine čije se ukupno stanovništvo smanjilo u razdoblju od 1961. do 1981. (1981/1961 = 100).¹⁾ Po aktualnoj teritorijalno-političkoj podjeli Republike u odnosu na protekla dva međupopisna razdoblja bila je 61 općina ovih karakteristika, što znači da je preko polovina općina u SR Hrvatskoj u analiziranom razdoblju zahvaćeno depopulacijom različitog intenziteta (54,0%).

Udio stanovništva depopulacijskih općina u cjelokupnom stanovništvu SR Hrvatske rapidno se smanjuje: 1961. godine 61 depopulacijska općina sudjelovala je sa 39,4% u ukupnom stanovništvu republike, godine 1971. taj je udio smanjen na 34,5%, da bi se posljednjim popisom 1981. udio stanovništva ovih općina smanjio u ukupnoj populaciji SR Hrvatske na samo 30,5%.

Što se tiče intenziteta depopulacije, velikim dijelom pad stanovništva obuhvaćen je umjerenom depopulacijom, gdje se u 38 općina u dva posljednja međupopisna razdoblja smanjuje broj stanovnika od 5,0 do 20,0%.

1) Analiza obuhvaća slijedeće depopulacijske općine:

1. Čazma	17. Vojnić	33. Pag	49. Omiš
2. Daruvar	18. Vrginmost	34. Pazin	50. Vis
3. Đurđevac	19. Beli Manastir	35. Senj	51. Vrgorac
4. Garešnica	20. Donji Miholjac	36. Vrbovsko	52. Ivanec
5. Grubišno Polje	21. Đakovo	37. Dvor	53. Ludbreg
6. Križevci	22. Našice	38. Glina	54. Novi Marof
7. Pakrac	23. Nova Gradiška	39. Kostajnica	55. Donja Stubica
8. Virovitica	24. Orašnica	40. Benkovac	56. Jastrebarsko
9. Donji Lapac	25. Podravska Slatina	41. Brač	57. Klanjec
10. Gospić	26. Buzet	42. Drniš	58. Pregrada
11. Gračac	27. Cres-Lošinj	43. Hvar	59. Vrbovec
12. Otočac	28. Čabar	44. Imotski	60. Zelina
13. Titova Korenica	29. Delnice	45. Knin	61. Zlatar Bistrica
14. Duga Resa	30. Krk	46. Korčula	
15. Ozalj	31. Labin	47. Lastovo	
16. Sluni	32. Ogulin	48. Obrovac	

Tabela 1

Kretanje stanovništva SRH i depopulacijskih općina

Godina	SRH	Depopulacijske općine*)	Udio depopulacijskih općina u SRH (u %)
1961	4,159.696	1,638.649	39,4
1971	4,426.221	1,526.422	34,5
1981	4,601.469	1,405.666	30,5

*) Zbog statističkih teškoća u analizi nisu korišteni podaci za novoformiranu općinu Pregradu.

U 19 općina ovo smanjenje prelazi 20,0%, a osobito se ističe Vis (41,0%), Lastovo (33,6%), Gračac (32,5%), i Titova Korenica (29,0%). U najmanjem broju općina stanovništvo se kreće gotovo u stagnirajućem obujmu, ili blagom smanjenju. Za proteklo razdoblje takav intenzitet depopulacije evidentiran je u četiri općine (Beli Manastir, Đakovo, Nova Gradiška i Ludbreg).

Promatrajući relativni udio depopulacijskih općina po zajednicama općina evidentno je da se u ZO Gospić sve njene članice nalaze u depopulacijskim procesima. U ZO Karlovac samo općina Karlovac nije depopulacijska, a u ZO Bjelovar u proteklih 20 godina od ukupno 10 općina samo dvije (Koprivnica i Bjelovar) imaju pozitivno kretanje stanovništva. Apsolutno najveći broj (12) depopulacijskih općina smješteno je na području ZO Split. Alarmantno je da sve otočne općine ove zajednice proživljavaju depopulaciju.³⁾

1.1. prirodno kretanje stanovništva

Uspoređujući pojedina međupopisna razdoblja (tabela 2) u cjelokupnom periodu vidljiva je bitna razlika u dimenzijama prirodnog priraštaja. U prvom međupopisnom razdoblju (1961—1971) dok još nije bitno erodirala dobna piramida stanovništva, biološka reprodukcija vršila se u nešto smanjenu obujmu u odnosu na cjelokupni prostor SR Hrvatske. Bez obzira na intenzivno iseljavanje, stope prirodnog priraštaja u pravilu se nastavljaju na tradicionalno visoke stope priraštaja nerazvijenih prostora. U tom razdoblju depopulacijske općine sudjeluju sa 31% prirodnog priraštaja u Republici. U slijedećem razdoblju (1971—1981) velikim je dijelom okrnjena fertilna generacija (iseljavanje!), a tranzicijski efekti rezultiraju smanjenjem nataliteta. Nasuprot prirodnom priraštaju od 82.844 stanovnika i stopi prirodnog priraštaja od 5,2% na godinu iz desetljeća 1961—1971, u desetljeću 1971—1981. apsolutni prirodni priraštaj iznosi 14.546 stanovnika i rezultira prosječnu stopu godišnjeg rasta od samo 1%. Istovremeno udio prirodnog priraštaja depopulacijskih općina u ukupnom prirodnom priraštaju Republike smanjen je na 7,1%. Prijašnja kretanja prirodnog priraštaja formiraju prosječnu dvadesetgodišnju stopu prirodnog priraštaja stanovništva depopulacijskih općina od 3,2%, koja je za 2,2 strukturna poena manja nego što je bila u Republici.

2) Udio poljoprivrednog stanovništva u ukupnom po zajednicama općina 1981: ZO Bjelovar — 36,8%; ZO Gospić 23,7%; ZO Karlovac 21,9%; ZO Osijek 18,5%; ZO Rijeka 3,7%; ZO Sisak 23,9%; ZO Split 6,6%; ZO Varaždin 22,5%; ZO Zagreb 2,7%; ZO Zagreb 23,4%.

3) Udio poljoprivrednog stanovništva u ukupnom na otocima ZO Split 1981. iznosio je 10,5%.

Tabela 2

Prirodni priraštaj u depopulacijskim općinama u razdoblju 1961—1981.
usporedni prikaz za SR Hrvatsku

	1961—1971.	1971—1981.	1961—1981.
SR Hrvatska	268.897	206.057	474.954
Depopulacijske općine	82.844	14.546	97.390
Udio depopulacijskih općina u SRH (4%)	31%	7,1%	20,5%

Osjetno smanjenje prirodnog priraštaja u posljednjem međupopisnom razdoblju proizlazi iz biološke strukture depopulacijskih općina u kojima se bitno smanjuje udio fertilnog stanovništva, a povećava starački kontingent. U ovom razdoblju osnovni faktor smanjenja prirodnog priraštaja i njegovo tendiranje negativnom predznaku predstavlja povećanje mortaliteta nasuprot smanjenju nataliteta.

Razdoblje u kojemu prirodni priraštaj prelazi u prirodni pad počinje godine 1980, i ukoliko ne dođe do bitnih revitalizirajućih djelovanja pooštrit će problem depopulacije nakon 1981.

U dvadesetgodišnjem analitičkom razdoblju prirodni pad stanovništva evidentiran je u 13 općina (26,6%). U desetljeću 1961—1971. prirodnom depopulacijom zahvaćeno je 11 općina (18,4%), da bi se 1971—1981. taj broj povećao na 25 općina (42% od ukupnog broja depopulacijskih općina).

Najugroženija zajednica općina jest Bjelovar, u kojoj pet općina bilježe prirodni pad u oba međupopisna razdoblja. Od 1975. u rapidnoj prirodnoj depopulaciji kontinuirano se nalaze sve općine ZO Gospić.

1.2. mehaničko kretanje stanovništva u depopulacijskim općinama

Depopulacijske općine predstavljaju tipično otvorene populacije koje de facto i nastaju pod utjecajem mehaničkog kretanja stanovništva, i to njegovom negativnom komponentom — emigracijom.

Regionalne diferencijacije društveno-ekonomskog razvitka demografski se održavaju kroz smjerove migratornih tokova, prijete pražnjenju određenih regija i remete ravnotežu osnovnih demografskih struktura (dobnih, spolnih itd.).

U kratkoročnim efektima ove su se promjene odrazile u smanjenju ukupnog broja stanovnika depopulacijskih regija. Smanjenje se u pravilu odnosi na najvitalnije dobne grupe stanovništva koje je najčešće migratorno najaktivnije.

Drugi efekt, nešto dugoročnijeg karaktera odnosi se na prirodno kretanje stanovništva; smanjuje se natalitet, a povećava stopa mortaliteta, što rezultira prirodnim padom stanovništva.

Mehanički odljev, kojega u posljednje vrijeme tek marginalno ublažuje mehanički priljev (Krk, Korčula, Lošinj, Cres, Duga Resa, Hvar,

Jastrebarsko), dio je agrarnog ekzodusa kojeg apsorbira regionalni ili makroregionalni centar, a na prijelazu sedamdesetih u osamdesete godine i visokorazvijene evropske zemlje.

Između dva međupopisna razdoblja (1961—1981) prostore depopulacijskih općina napustilo je 329.019 stanovnika više nego što ih je naselilo. Ogromni negativni migracijski saldo rezultirao je stopom migracije od oko 22%, koju ne možemo smatrati konačnom, mada je migratorni kontingent stanovništva smanjen. Osnovni razlog jest taj što se na radu u inozemstvu prema Popisu stanovništva, domaćinstva i stanova 1981. nalazilo 75.386 stanovnika porijeklom iz depopulacijskih općina, što čini 34,6% inozemnog kontingenta iz SR Hrvatske. Kako je neizvjestan njihov definitivni povratak, a tretirani su po kriteriju stalnog stanovništva kao nedjeljivi dio stanovništva depopulacijskih općina, realna je pretpostavka da se jedan dio neće vratiti u zemlju, a drugi, ako se i vrati, neće se reintegrirati u sredini užeg porijekla.

Najveći broj stanovnika odselio se iz depopulacijskih općina ZO Split (71.715), ZO Osijek (54.549) i ZO Bjelovar (41.866), međutim, relativno najveći broj iseljenika u ovom razdoblju (1961—1981) ima ZO Gospić (33%), Karlovac (30%) i ZO Split (28%).

Što se tiče negativne komponente mehaničkog kretanja iz depopulacijskih prostora ona će se neminovno ublažiti u onim općinama gdje je u proteklom razdoblju, bilo iseljavanjem, bilo prirodnim kretanjem, sužena populacijska baza stanovništva.

U većini depopulacijskih općina toliko je poremećena demografska struktura da je autonomna revitalizacija danas već i teoretski nemoguća. U općinama slabijih demografskih poremećaja, uz koncepciju razvitka atraktivnijih oblika privrednog razvoja, mogu se obuzdati negativne tendencije u kretanju stanovništva, a ponegdje i privlačiti imigracijsko stanovništvo vitalnijih karakteristika. Time bi se postupno ublažavala ubrzana demografsko-ekonomska polarizacija koja već sada svim svojim sadržajima prožima prostore SR Hrvatske.

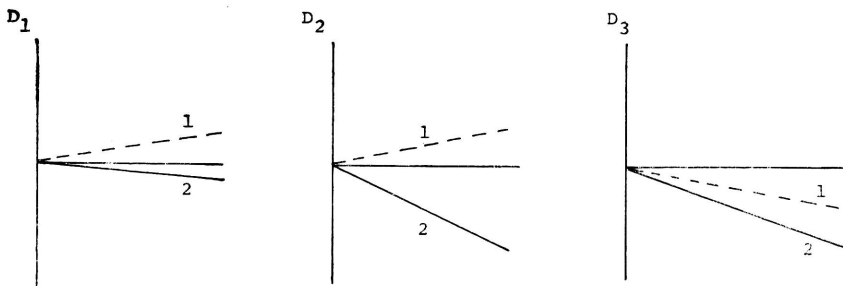
1.3. tipovi depopulacijskih kretanja u sr hrvatskoj

Iako je osnovno polazište u definiranju depopulacijskih prostora smanjenje ukupnog stanovništva u odnosu na baznu 1961, unutar tako definirane 61 općine kriju se pojedini podtipovi koji ukazuju na specifične biodinamike uvjetovane različitim društveno-ekonomskim, geografskim, povijesnim i drugim za razvoj stanovništva relevantnim faktorima.

Depopulacijske općine distribuirane su po svim regijama (ZO) SR Hrvatske bez obzira jesu li to tradicionalno »bogati« ili »pasivni« krajevi i koje ih narodnosti naseljavaju. U poslijeratnim godinama bitni depopulacijski uzročnik bio je zaostajanje u dinamici društveno-ekonomskog razvitka promatranih općina. Imigracijski su prostori svojom atraktivnošću (privrednom, kulturnom itd.) pokrenuli ogromne ljudske mase emigracijskih prostora (u pravilu seoske) i mada su u nekima od njih naknadno formirani sadržaji povoljni za ostanak mlađeg stanovništva, migratorna strujanja nisu se mogla obuzdati.

Različita dinamika i međusobni odnosi mehaničkog, prirodnog i ukupnog kretanja stanovništva za proteklih dvadeset godina determiniraju tri osnovna depopulacijska tipa.⁴⁾ U svakom je depopulacijskom tipu popisom ustanovljeno negativno ukupno kretanje, jedino kod »depopulacije« i »izrazite depopulacije« na negativno kretanje isključivo utječe emigracija, dok kod »izumiranja«, osim negativnog mehaničkog kretanja u formiranju ukupnog pada sudjeluje prirodni pad stanovništva.

Tipovi depopulacijskih općina:

Prirodno kretanje (1)
Popisom ustanovljeno kretanje (2)

Kod »depopulacije« (tip D_1) prirodno je kretanje pozitivno, a popisom ustanovljeno ukupno kretanje negativno. Stopa prirodnog priraštaja veća je od popisa ustanovljenog smanjenja. U razdoblju 1961—1971. ovom tipu smanjenja stanovništva pripadalo je 11 depopulacijskih općina. Promatrajući oba međupopisna razdoblja (1961—1981) ovom depopulacijskom tipu (D_1) danas pripadaju samo četiri općine (Đakovo, Nova Gradiška, Benkovac i Obrovac), dok su ostale općine u posljednjih deset godina smanjivale dinamiku prirodnog priraštaja uz osjetnije smanjenje ukupnog stanovništva, te se tako transformirale u druge depopulacijske tipove, najčešće u »izrazitu depopulaciju«.

U grupi »izrazito depopulacijskih« općina, koju karakterizira pozitivno prirodno kretanje, ali čija je stopa prirodnog priraštaja manja od stope popisom ustanovljenog smanjenja (tip D_2), nalaze se 42 depopulacijske općine (69%), te se može reći da je »izrazita depopulacija« osnovni regionalni proces smanjenja stanovništva u SR Hrvatskoj. U prvoj promatranoj međupopisnoj dekadi bilo je 33 izrazito depopulacijske općine, što znači da je u idućem desetljeću (1971—1981) nastupilo drastičnije depopulacijsko razdoblje.

Još teži oblik smanjenja stanovništva jest »izumiranje« populacije (D_3). Kod ovog je tipa ukupno kretanje stanovništva negativno, s tim što je popisom ustanovljeni pad intenzivniji nego prirodni pad. U ovoj vrlo teškoj demografskoj fazi nalazi se 15 općina u SR Hrvatskoj ili za 4 više nego što je ustanovljeno popisom stanovništva 1971.

Općine izumiranja populacije nisu ravnomjerno distribuirane i ne nalazimo ih u sastavu ZO Gospić, Karlovac, Sisak i Varaždin. Najviše su locirane na području ZO Bjelovar (5), Rijeka (4), Zagreb i Split (po 3).

4) Modificirana podjela prema studiji Friganović, Pavić: »Uzroci i posljedice demografskih promjena u SR Hrvatskoj 1961—1971« IDIS, Zagreb 1973.

2. demografske strukture

2.1. struktura po spolu

Ratna stradanja stanovništva, a zatim i poslijeratne migracije (posebno iz depopulacijskih krajeva) utjecale su da je i u Republici u cjelini i na području depopulacijskih općina došlo do znatnih spolnih debalansa, tj. do porasta udjela žena u ukupnom stanovništvu i smanjenja udjela muškog stanovništva.

Takvi su procesi bili prisutni od oslobođenja do 1961, da bi u posljednjih dvadeset godina došlo do postepenog usklađivanja biološke ravnoteže, odnosno do blagog porasta udjela muškog stanovništva u ukupnom stanovništvu.

Tabela 3

Udio muškog stanovništva u ukupnom stanovništvu

	1961	1971	1981
SR Hrvatska	47,8	48,3	48,4
Depopulacijske općine	47,3	48,5	49,0

2.2. Dobna struktura

Osnovno obilježje dobne strukture depopulacijskih općina jest intenzivan proces demografskog starenja.

Od ukupno 61 depopulacijske općine 1981. samo njih 7 nalazi se u demografskoj starosti, dok sve ostale općine, tj. njih 54 ili 88,5% nalaze se u dubokoj demografskoj starosti.⁵⁾ Osnovna karakteristika 54 depopulacijske općine koje se nalaze u dubokoj demografskoj starosti jest permanentno povećanje udjela starog stanovništva u ukupnom (1981. ove općine imaju preko 15% starog stanovništva u ukupnom, od čega 19 općina ima preko 20,0% starog stanovništva u ukupnom, dok dvije općine, i to otočne Vis i Krk godine 1981. bilježe preko 25% starog stanovništva u ukupnom), te smanjenje udjela mladog stanovništva.

Tabela 4

Udio mladog i starog u ukupnom stanovništvu

	Udio mladog stanovništva u ukupnom			Udio starog stanovništva u ukupnom		
	1961	1971	1981	1961	1971	1981
SR Hrvatska	34,2	31,5	29,2	11,7	12,2	14,8
Depopulacijske općine	36,8	33,7	31,7	12,6	14,1	18,1

5) Tipovi dobnog sastava stanovništva — vidi na str. 61, druge knjige M. Friganović i F. Pavlič: "Uzroci i posljedice demografskih promjena u SR Hrvatskoj 1961—1971". Zagreb, IDIS, 1975.

Dobna struktura stanovništva SR Hrvatske, u promatranih dvadeset godina, kretala se od tipa demografskog starenja (1961) preko tipa demografske starosti (1971) do potpunog približavanja tipu duboke demografske starosti (1981).

Dobna struktura depopulacijskih općina 1961. nalazila se na pragu demografskog starenja, odnosno te godine dobna struktura promatranih općina bila je nešto »mlađa« u odnosu na istu u Republici. Godine 1971. već se nalaze u tipu demografske starosti, kao i SR Hrvatska, da bi 1981. već potpuno zašle u duboku demografsku starost. Promatrana kretanja pokazuju da su procesi starenja stanovništva bila intenzivnija na području depopulacijskih općina u odnosu na SR Hrvatsku.

Od 1961. do 1981. ukupno stanovništvo depopulacijskih općina smanjilo se za 14,2%, koliko približno iznosi i smanjenje stanovništva zrele dobi (20—59 godine). Suprotne tendencije očituju se u kretanju mladog, odnosno starog stanovništva, jer se mlado stanovništvo smanjilo za 26,2, a staro povećalo za 23,7%. Isto je tako vidljivo da su navedeni procesi daleko intenzivniji 1971—1981. nego u prijašnjem desetljeću.

Tendencije smanjenja mlađeg stanovništva i povećanja starijeg dođa se i u Republici u cjelini (tabela 5).

Osnovni razlozi zbog kojih dolazi do pogoršanja starosne strukture stanovništva, tj. njezina starenja, posljedica su, prije svega, izraženih emigracijskih kretanja, posebno s područja depopulacijskih općina, te tendencija smanjenja nataliteta u poslijeratnom razdoblju kako u Republici u cjelini tako i kod većine njezinih općina.

Pogoršanje starosne strukture stanovništva na području depopulacijskih općina te na području SR Hrvatske, dugoročno gledano, negativno utječe na prirodni priraštaj stanovništva, na usporavanje stope rasta ukupnog stanovništva, te na daljnje promjene u socio-ekonomskoj strukturi i sl.

Zato je važno, između ostalog, utvrditi kakva je opterećenost stanovništva zrele dobi mladim, odnosno starim stanovništvom iz razloga što postoji pozitivna korelacija između koeficijenta dobne ovisnosti i koeficijenta ekonomske opterećenosti.

Tabela 6

Koeficijenti opterećenosti mladim i starim stanovništvom

— U %

Područje	Koeficijent opterećenosti mladim stanovništvom			Koeficijent opterećenosti starim stanovništvom		
	1961	1971	1981	1961	1971	1981
Ukupno SR Hrvatska	63,2	56,0	52,1	21,7	21,7	26,5
Depopulacijske općine	72,6	64,5	63,0	24,8	27,1	36,1

Tabela 5

Indeksi kretanja stanovništva SR Hrvatske i depopulacijskih općina po pojedinim dobnim skupinama

	Indeks 1981/61			Indeks 1971/61			Indeks 1981/71		
	0—19	20—59	60 i više	0—19	20—59	60 i više	0—19	20—59	60 i više
Područje									
SR Hrvatska	94,4	114,5	140,1						
Depopulacijske općine	73,8	85,1	123,7	85,3	95,7	104,9	86,5	88,7	117,9

Vidljivo je da se i kod depopulacijskih općina i u republici u cjelini, smanjuje opterećenost mladim, a povećava opterećenost starim stanovništvom, s time da je ta opterećenost nešto izraženija kod depopulacijskih općina.

Uz to, depopulacijske općine karakterizira opadanje udjela stanovništva u svim dobnim skupinama u odnosu na iste u Republici, pri čemu je to opadanje posebno naglašeno u dobnj skupini 0-19 godina.

Takva kretanja, s obzirom na činjenicu da dobn skupina stanovništva 0-19 godina predstavljaju, s jedne strane, biološku osnovu za buduću reprodukciju stanovništva, a s druge strane, okvir za formiranje radnog kontingenta, odnosno aktivnog stanovništva, upućuju na probleme koji će biti prisutni u budućem kretanju ukupnog stanovništva na depopulacijskim prostorima SR Hrvatske.

3. socioekonomske strukture

Društveno-ekonomske promjene u poslijeratnom razvitku zemlje u cjelini značajno su izmijenile socioekonomsku strukturu stanovništva, kako Republike, tako i depopulacijskih općina. Preobražajem cjelokupne privrede, vezanog za procese industrijalizacije i elektrifikacije, rastao je životni standard, intenzivno se razvijalo školstvo, zdravstvo i druge neprivredne djelatnosti i kao sastavni dio tih promjena rasla zaposlenost, broj stanovnika u gradovima bitno je promijenio prostorni raspored stanovništva prvenstveno uslijed snažne emigracije na relaciji selo-grad, odnosno, uslijedile su bitne promjene u svim strukturama stanovništva.

Tabela 8

Ukupno poljoprivredno stanovništvo
— indeksi —

— U %

Indeks	1981/61	1971/61	1981/71
Ukupno SR Hrvatska	36,6	78,5	46,6
Depopulacijske općine	37,0	78,7	47,0

Paralelno s procesom smanjenja poljoprivrednog stanovništva u ukupnom, tekao je i proces smanjenja aktivnog poljoprivrednog stanovništva u ukupnom aktivnome. Tako se aktivno poljoprivredno stanovništvo u Republici smanjilo sa 998.000 u godini 1961, na 415.000 u 1981, odnosno na području depopulacijskih općina aktivno poljoprivredno stanovništvo smanjilo se za 300.000.

Tabela 9

Udio aktivnog poljoprivrednog stanovništva
u ukupnom aktivnom stanovništvu

— U %

	1961	1971	1981
SR Hrvatska	50,3	41,1	20,9
Depopulacijske općine	67,3	62,2	37,9

I na teritoriju SR Hrvatske i kod depopulacijskih općina dinamičnije se smanjuje aktivno poljoprivredno stanovništvo u drugom promatranom desetljeću. Razlika u udjelu aktivnog poljoprivrednog stanovništva u ukupnom aktivnom stanovništvu od 17,0 strukturnih poena na početku promatranog razdoblja zadržala se i na kraju promatranog razdoblja.

Godine 1981. depopulacijske općine imaju gotovo dvostruko više aktivnih u poljoprivredi u odnosu na SR Hrvatsku, što je jednim dijelom u korelaciji s usporenijim privrednim razvitkom u depopulacijskim općinama, jer od ukupno 30 općina koje su u razdoblju 1966-1985. imale ili imaju status privredno nedovoljno razvijenih, njih 28 pripadaju depopulacijskim općinama, odnosno od ukupno 28 privredno nedovoljno razvijenih općina u srednjoročnom razdoblju 1981-1985, njih 27 pripadaju depopulacijskim općinama.

Nasuprot takvim kretanjima, udio aktivnih u poljoprivredi promatran u odnosu na ukupno poljoprivredno stanovništvo ne smanjuje se, već se, naprotiv, povećava.

Tabela 10

Udio aktivnog poljoprivrednog stanovništva u ukupnom poljoprivrednom stanovništvu

— U %

	1961	1971	1981
Ukupno SR Hrvatska	53,6	57,9	62,1
Depopulacijske općine	53,5	58,3	63,6

Osim činjenice, da je inače poljoprivredno stanovništvo aktivnije od nepoljoprivrednog (zbog različite definicije aktivnosti u ovim djelatnostima), osnovni razlozi takvih kretanja proizlaze iz dosadašnjeg transfera mlađih godišta poljoprivrednog stanovništva u nepoljoprivredne djelatnosti. Nastavljanje tog transfera, posebno na području depopulacijskih općina, dovodi, osim procesa bržeg starenja dobne strukture poljoprivrednog stanovništva, i do procesa smanjivanja ukupnog broja poljoprivrednih domaćinstava, a unutar toga do pojave sve većeg broja staračkih domaćinstava, koja i nadalje ostaju aktivna (bez obzira na godine starosti, tj. pređene godine gornje granice radnog kontingenta).

Takvi procesi u značajnoj su mjeri posljedica činjenice da je poljoprivreda, i u današnjim uvjetima, još uvijek djelatnost s tradicionalnim odnosima vlasništva, tradicionalnom organizacijom rada i života, posebno na području nedovoljno razvijenih općina, pa tako jednim dijelom i na području depopulacijskih općina.

8) Podaci za godinu 1981. obuhvaćaju stanovništvo starije od 15 godina po stručnoj spremi.

7) Status privredno nedovoljno razvijenih općina u razdoblju 1966—1985. dva ili više puta imaju slijedeće općine:

1. Čazma	9. Ozalj	17. Kostajnica	25. Vls
2. Grubišno Polje	10. Slunj	18. Benkovac	26. Vrgorac
3. Križevci	11. Vojnić	19. Drniš	27. Ivanec
4. Donji Lapac	12. Vrginmost	20. Imotski	28. Novi Marof
5. Gospić	13. Đakovo	21. Knin	29. Jastrebarsko
6. Gračac	14. Županja	22. Lastovo	30. Zlatar Bistrica
7. Otočac	15. Dvor	23. Obrovac	
8. Titova Korenica	16. Glina	24. Sini	

Sve to rezultiralo je da i pored apsolutnog smanjenja broja poljoprivrednog stanovništva u ukupnom stanovništvu, odnosno aktivnog poljoprivrednog u ukupnom aktivnom stanovništvu, udio aktivnog poljoprivrednog stanovništva u ukupnom poljoprivrednom stanovništvu relativno ne opada već raste, ali raste i prosječna starost poljoprivrednog aktivnog stanovništva.

Iz svega navedenog vidljivo je da su upravo depopulacijska područja primarno poljoprivredna područja (mjereno udjelom poljoprivrednog stanovništva u ukupnome), odnosno, da postoji pozitivna korelacija između depopulacijskih procesa i poljoprivredne strukture stanovništva. Tip depopulacije u uskoj je korelaciji s udjelom poljoprivrednog stanovništva u ukupnome, tj. općine s intenzivnijim depopulacijskim procesima imaju i veći udio poljoprivrednog stanovništva.

3.1. struktura aktivnog stanovništva

U razdoblju od 1961. do 1981. opća stopa ekonomske aktivnosti smanjila se u Republici sa 46,8% na 43,1%, odnosno na području depopulacijskih općina sa 48,4% na 43,0%.

Tabela 11

Opća stopa ekonomske aktivnosti

— U %

	1961	1971	1981
SR Hrvatska	46,8	45,5	43,1
Depopulacijske općine	48,4	48,4	43,0

U promatranom dvadesetogodišnjem razdoblju na području depopulacijskih općina aktivno stanovništvo smanjilo se za 21,4% ili za oko 170.000. Istovremeno smanjenje ukupnog stanovništva iznosi 14,2%, što pokazuje da se aktivno stanovništvo formiralo pod znatno jačim utjecajem socioekonomskih faktora u odnosu na demografske faktore.

Brže smanjenje aktivnog stanovništva u odnosu na smanjenje ukupnog stanovništva kod depopulacijskih općina, odnosno zaostajanje porasta aktivnog stanovništva prema porastu ukupnog stanovništva u SR Hrvatskoj, utjecalo je da je, pored smanjenja opće stope ekonomske aktivnosti, došlo i do porasta opterećenosti aktivnog stanovništva »neaktivnim«, kako na području depopulacijskih općina tako i u Republici u cjelini.

Osim smanjenja opće stope ekonomske aktivnosti i povećanja koeficijenta ekonomske opterećenosti, navedena kretanja, kako ukupnog stanovništva tako i pojedinih kategorija stanovništva, imala su i značajnog utjecaja na promjene koje se zbivaju unutar same kategorije neaktivnog stanovništva.

U promatranom razdoblju smanjuje se udio izdržavanog stanovništva, a povećava udio kategorije osoba, s vlastitim prihodom, kako u republici u cjelini tako i kod depopulacijskih općina.

Tabela 12

Indeksi 1981/1961

Područje	Ukupno stanovništvo	Aktivno stanovništvo	Osobe s vlastitim prihodom	— U %
				Izdržavano stanovništvo
SR Hrvatska	110,6	101,9	252,6	94,7
Depopulacijske općine	85,8	78,6	247,9	74,4

4. obrazovna struktura

Promjene obrazovne strukture stanovništva depopulacijskih općina zbivale su se u pravcu smanjenja broja stanovnika bez školske spreme i sa završena 4 razreda osnovne škole, uz povećanje broja stanovnika sa završenim osnovnim, srednjim ili višim, odnosno visokim obrazovanjem. To su pozitivni procesi, jer viši stupanj obrazovanja znači i novu kvalitetu radne snage.

U promatranom dvadesetogodišnjem razdoblju obrazovna struktura stanovništva depopulacijskih općina bitno je izmijenila svoju strukturu u smislu da se stanovništvo bez školske spreme trostruko smanjilo, a broj stanovnika sa završenom osnovnom školom, odnosno završenim srednjim obrazovanjem trostruko povećao. Najkvalitetnija promjena odnosi se na peterostruko povećanje broja stanovnika s visokim obrazovanjem u odnosu na početno promatrano razdoblje.

Ove promjene značajne su kad ih usporedimo s istima u Republici, gdje se broj stanovnika bez školske spreme smanjio za gotovo 4 puta (3,7 puta) u odnosu na početno promatrano razdoblje, dok se broj stanovnika sa završenom osnovnom školom povećao za 2,6 puta, sa završenim srednjim obrazovanjem 2,7 puta, te sa završenim visokim i višim obrazovanjem 4,4 puta.

Tabela 14

Udio nepismenog stanovništva u ukupnom stanovništvu starijem od 10 godina

Područje	— U %		
	1961	1971	1981
SR Hrvatska	12,0	9,0	6,0
Depopulacijske općine	15,6	12,3	9,3

Pozitivni procesi obrazovne strukture vidljivi su i iz podataka o smanjenju nepismenog stanovništva, kako u Republici u cjelini tako i na području depopulacijskih općina, odnosno u promatranom dvadesetogodišnjem razdoblju broj nepismenih apsolutno se prepolovio, tj. smanjio se za 407.000 u 1961. na 220.000 u 1981, na razini SR Hrvatske, dok se kod depopulacijskih općina ukupno nepismeno stanovništvo smanjilo sa 210.000 u 1961. na 108.000 u 1981. U skladu s tim smanjio se i udio nepismenih depopulacijskih općina u nepismenima SR Hrvatske sa 51,5% na 49,0% u 1981.

Tabela 13

Stanovništvo depopulacijskih općina starije od 10 godina, prema školskoj spremi

Godina	Bez školske spreme	Sa 4 razreda osnovne škole	S osnovnom školom	Sa srednjim obrazovanjem	S višim i visokim obrazovanjem	
1961.	398.246	782.132	77.759	76.722	6.516	1,343.802
1971	312.282	704.205	163.769	115.488	16.976	1,345.536
1981	137.696	79.486	230.721	223.129	32.600	1,162.066

5. zaključak

Samo četiri depopulacijske općine u promatranom dvadesetogodišnjem razdoblju bilježe pad ukupnog stanovništva do 5%.⁸⁾ Najveći broj depopulacijskih općina, tj. njih 38 bilježi pad ukupnog stanovništva između 5 i 20%, tj. jače ili slabije već zahvaćeni depopulacijskim tokovima ili već izrazitim depopulacijskim tokovima, odnosno 19 depopulacijskih općina bilježi pad ukupnog stanovništva preko 20%, od čega su neke općine već u fazi izumiranja stanovništva.

Od ukupno 30 privredno nedovoljno razvijenih općina samo općina Đakovo, u razdoblju od 1961. do 1981. bilježi pad ukupnog stanovništva do 5%; 12 općina ili 40,0% svih nerazvijenih općina imaju smanjenje ukupnog stanovništva između 5—20%,⁹⁾ dok 15 općina¹⁰⁾ ili oko 50% svih nerazvijenih općina za dvadeset godina izgubile su petinu svog stanovništva u odnosu na početno promatrano razdoblje.

Od ukupno 19 depopulacijskih općina,¹¹⁾ koje se već nalaze u poodmaklim depopulacijskim tokovima, njih su 15 i privredno nedovoljno razvijene općine, što pokazuju pozitivnu korelaciju između depopulacijskih procesa i stupnja ekonomskog razvitka.

Naša dosadašnja ekonomska politika nije u dovoljnoj mjeri uočila uvjetovanost demografskog s društveno-ekonomskim razvitkom, što svakako treba uzeti u obzir i prilikom utvrđivanja nedovoljno razvijenih općina, jer je upravo zbog nesklada demografskog i društveno-ekonomskog razvitka došlo do ovakvih depopulacijskih tokova u Republici u cjelini, kao i na više od polovice njenih općina. Stoga je jedina efikasna, a možda i neminovna mjera zaustavljanja tendencije izumiranja populacije, na kopnenim depopulacijskim prostorima, djelotvorna imigracijska politika (uz istovremeno pronatalističku politiku) koju jedino mogu potaknuti programi ekspanzivne razvojne politike.

8) To su općine: 1. Beli Manastir, 2. Đakovo, 3. Nova Gradiška, 4. Ludbreg.

9) To su općine:

1. Križevci	4. Kostajnica	7. Knin	10. Vrginmost
2. Vojnić	5. Benkovac	8. Obrovac	11. Jastrebarsko
3. Glina	6. Imotski	9. Ivanec	12. Zlatar Bistrica

10) To su sljedeće općine:

1. Čazma	5. Gračac	9. Slunj	13. Lastovo
2. Grubišno Polje	6. Otočac	10. Vrginmost	14. Vis
3. Donji Lapac	7. Titova Korenica	11. Dvor	15. Vrgorac
4. Gospić	8. Ozalj	12. Drniš	

11) Uz gore navedenih 15 općina, koje bilježe pad ukupnog stanovništva preko 20,0%, još su 4 općine s istim karakteristikama (ali koje u razdoblju 1966—1985. nisu imale dva i više puta status nedovoljno razvijenih općina):

16. Garešnica, 17. D. Miholjac, 18. Buzet, 19. Senj.

Depopulation Areas in the S. R. Croatia

Summary

In the period 1961—1981, of a total of 113 communes in the S. R. Croatia as many as 61 (or 54.0 percent) had depopulation processes. As the total population decreased, so did the participation of the population from depopulation communes in the total population of the S. R. Croatia, from 39.4 percent in 1961, to only 30.5 percent in 1981.

In most of the communes (38) depopulation is modest, which means that 36 communes have between 5 percent and 20 percent population less. The population of Vis (41.0 percent), Lastovo (33.6 percent), Gračac (32.5 percent) and Titova Korenica (29.0 percent) has decreased drastically. Of all the communities of communes in the S. R. Croatia, one is totally depopulatory (Gospić). In the community of communes of Karlovac only the commune of Karlovac is not depopulatory, and in the community of communes of Bjelovar only the communes of Koprivnica and Bjelovar. The community of communes of Split has the largest absolute number of depopulatory communes (12).

The basic reason for these population changes in mechanical movement, its negative aspect — population migrations have formed depopulated regions in the S. R. Croatia. The natural population increase, although it is gradually decreasing in the whole region studied, has nevertheless remained positive in most of the depopulated communes.

There is a positive correlation between depopulation processes and degree of economic develop-

Пространственные особенности миграционных перемещений в СР Хорватии

Резюме

В период 1961—1981 гг. из 113 общин — общего числа общин на территории СР Хорватии даже в 61 общине (или 54,0%) наблюдалась децентрация населения. Соответственно сокращению общей численности населения, отмечалось также и снижение доли общин с децентрацией населения в общей численности населения СР Хорватии с 39,4% в 1961 г. до 30,5% к 1981 г.

Самое большое число общин (38) охвачено умеренным процессом децентрации населения, так что в 36 общинах наблюдалось уменьшение населения в пределах 5—20%. В 19 общинах общая численность снизилась на больше чем 20%, при тенденции резкого сокращения общей численности населения в общинах Виса (41%), Ластова (33,6%), Грачаца (32,5%) и Титове Коренице (29,0%). Из 10 общинных содружеств СР Хорватии в одной из них (Госпич) отмечается полное сокращение населения. В Карловце, только в общине Карловца не отмечается децентрация населения, а в общинном содружестве Беловара только в Копривнице и Беловаре. Наибольшее абсолютное число таких общин отмечено в содружестве Сплита (12).

Основной причиной такой динамики общей численности населения является механическое движение т. е. его отрицательная доля — миграцией населения формировалась пространственная децентрация в СР Хорватии. Несмотря на то, что естественный прирост в рассматриваемый период, постепенно уменьшается, в большинстве общин он остается положительным.

Отмечается положительное движение между процессами расселения и уровнем экономического развития, так как во всех экономических слабо развитых общинах в рассматриваемый период 1961—1981 гг. набл-

ment. All the economically insufficiently developed communes in the period 1961—1981 were depopulatory, and of the total number of communes in developed phases of depopulation, 15 are economically insufficiently developed. ●

юдалось сокращение населения, т.е. из 19 общин с далеко зашедшими процессами децентрации населения в 15 общинах отмечается экономическая отсталость. ●